

Arktik Bölgesi'ne İlişkin Jeopolitik Tartışmalar

Metin Aksoy¹

Özet

Arktik bölgesi'nin son dönemlerde uluslararası politikada öneminin arttığı gözlemlenmektedir. Bölgeye yönelik politikalarda bölgenin yeraltı kaynakları ve iklim değişikliğinin küresel sonuçları önemli rol oynamaktadır. Uluslararası güvenliği ve barışın sürdürülmesinde bölgenin iş birliğine açık olması önemli olmaktadır. Arktik devletlerinin birbirleriyle kurdukları ilişkiler ve kurumsallaşma bölge barışına katkılar sağlamaktadır. Ancak Ukrayna meselesinde olduğu gibi kimi krizlerin bölgedeki barışı etkilediğini söylemek mümkündür. Bölgedeki jeopolitik mücadeleler, Soğuk Savaş dönemi sonrası barış ve iş birliği süreçlerinden yeniden artan rekabet ve gerilime doğru bir evrim geçirmiştir. Jeopolitik analizlerde her dönemin ruhuna uygun veriler analiz için araçsallaştırılmıştır. Dolayısıyla method olarak jeopolitik her dönem yenilenecek varsayımlarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Buna göre jeopolitik analizlerin temel varsayımlarının ne olduğu tarihsel süreç içinde nasıl bir seyir izlediği, hangi eleştirileri getirdiği ve yönetsel farklılıklarının belirlenmesi önemlidir. Makale, klasik ve neoklasik jeopolitik yaklaşımlarının yanı sıra eleştirel jeopolitik perspektifleri inceleyerek, bu yaklaşımların genel olarak devletlerin Arktik politikalarını nasıl şekillendirdiğini değerlendirmektedir. Makalede doküman incelemesi yöntemi kullanılmış olup Arktik jeopolitiğinin evrimi ortaya çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arktik, Arktik devletleri, Jeopolitik, Eleştirel jeopolitik

Jel Kodları: F50, F59

Geopolitical Debates Regarding the Arctic Region

Abstract

It can be observed that the importance of the Arctic region in international politics has recently increased. The region's subsurface resources and the global consequences of climate change play an important role in policy towards the region. It is important that the region is open to cooperation in maintaining international security and peace. The relationships and institutionalization that the littoral states have established contribute to regional peace. However, it can be said that some crises, such as the Ukraine issue, are affecting peace in the region. The geopolitical struggles in the region have evolved from post-Cold War peace and cooperation processes to new competition and tensions. In geopolitical analyzes, data that corresponds to the zeitgeist is instrumentalized for analysis. Therefore, geopolitics as a method is renewed in each period and there are differences in its assumptions. Accordingly, it is important to determine what the basic assumptions of geopolitical analyzes are, how they develop in the historical process, what criticisms they entail and what methodological differences they exhibit. The article examines classical and neoclassical geopolitical approaches as well as critical geopolitical perspectives and assesses how these approaches shape the politics of the Arctic. The article uses the method of document analysis and shows the development of Arctic geopolitics.

Keywords: Arctic, Arctic states, Geopolitics, Critical geopolitics

Jel Codes: F50, F59

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışma Etik kurul kararı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

M. A. araştırmanın tasarımına ve uygulanmasına, sonuçların analizine ve metnin yazılmasına tek başına katkıda bulunmuştur. Yazarın makaleye katkısı % 100'dür

Çıkar Beyanı

Çalışmada yazar ve üçüncü taraflar açısından çıkar ilişkisi/çatışması yoktur.

¹ Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Gümüşhane/Türkiye, metinaksoy@hotmail.de, ORCID:0000-0002-3118-6739

1. Giriş

Arktik bölgesi (Arktik), Güney Çin Denizi, Doğu Avrupa ve Orta Doğu gibi önemli alt bölgelerle birlikte uluslararası jeopolitik dinamiklerin merkezinde yer almaktadır. Bu bölgeler, uluslararası barış ve güvenlik politikaları açısından kritik öneme sahip olmakla birlikte belirgin bir kırılma taşımaktadır. Arktik, stratejik konumu ve zengin yeraltı kaynakları nedeniyle küresel jeopolitik dengelerde özel bir yer tutar. Sekiz Arktik Devleti [Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada, Danimarka (Grönland), Norveç, İsveç, Finlandiya, İzlanda ve Rusya Federasyonu (Rusya)] ile Çin, Hindistan ve Avrupa Birliği gibi büyük güçlerin artan ilgisi, Arktik'i küresel güç mücadelesinin önemli bir sahnesi haline getirmiştir.

Jeopolitik analizlerin tarihsel süreçteki değişimi, devletlerin Arktik'e ilişkin politikalarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda, jeopolitik kavramının teorik temelleri ile uygulamaları arasındaki farklılıklar, Arktik'teki mevcut politikaları anlamamıza katkı sağlar. Arktik'teki fiziksel ve politik dönüşümler, devletler arası ilişkilerin evrimini ve bölgesel düzenin istikrarını da etkilemektedir.

Tarihsel olarak, Arktik jeopolitiği, sömürgeci devletler arasındaki rekabetten, büyük güçlerin stratejik askeri alanına, barış ve iş birliği ortamına ve günümüzde yeniden artan rekabet ve gerilime evrilmiştir. I. ve II. Dünya Savaşları sırasında, Kuzey Atlantik bölgesindeki deniz ablukaları ve stratejik limanlar, jeopolitik dengeleri belirleyen unsurlar arasında yer almıştır (Limon, 2020). Soğuk Savaş dönemi ise ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki hegemonya mücadelesi ile askeri güvenlik anlayışının hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Arktik'te barış, istikrar ve iş birliği (Limon ve Gürdal Limon, 2023), "iki nesil jeopolitik düşünce" tartışmaları içerisinde (2008-2014 ve 2014 sonrası) ortaya çıkmıştır. Rusya'nın 2022'de Ukrayna'yı işgalinin ardından Arktik'te jeopolitik istikrar kaybolmuştur (Limon ve Gürdal Limon, 2023).

Bu makalenin amacı, Arktik'teki jeopolitik dinamikleri analiz etmektir. Klasik ve neoklasik jeopolitik yaklaşımlarının yanı sıra eleştirel jeopolitik perspektifler de bu incelemede yer bulmaktadır. Arktik jeopolitiğinin tarihsel ve güncel dinamiklerini daha derinlemesine anlamak, bu çalışmanın temel hedefidir. Makalenin zaman aralığı Soğuk Savaş sonrası dönem ile sınırlandırılmıştır.

Araştırma soruları şunlardır:

1. Arktik Bölgesi'nin jeopolitik dinamikleri nasıl evrilmiştir?
2. Klasik ve neoklasik jeopolitik yaklaşımlar ile eleştirel jeopolitik perspektifler Arktik politikalarını nasıl şekillendirmektedir?

Makalenin metodolojisi, nitel bir araştırma olarak doküman incelemesine ve betimleyici analize dayanmaktadır.

Makale giriş kısmı dışında Üç bölüme ayrılmıştır. İlk olarak Jeopolitiğin Kavramsal Çerçevesi hususlarından bahsedilmiştir. İkinci olarak Geleneksel Jeopolitik konusu ele alınmıştır. Son olarak Eleştirel Jeopolitik ve Arktik üzerinde durulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve: Jeopolitik

Jeopolitik kavramı 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında siyaset bilimi literatürüne girerken, büyük ölçüde coğrafyacı ve stratejistlerin çalışmalarından etkilenmiştir. Örneğin, İngiliz coğrafyacı Halford Mackinder'in "Kalp Sahası" (Heartland) teorisi, Avrasya'nın merkezinin küresel güç dengelerinin belirleyici unsuru olduğunu savunur. Bu yaklaşım, kara hakimiyeti, deniz gücü ve hava üstünlüğü gibi stratejik parametrelerin önemini vurgular. Mackinder'dan etkilenen Nicholas Spykman ise "Rimland" (Kıyı Kuşağı) teorisiyle uluslararası siyasetin kilit alanının Avrasya'nın çevresini saran kıyı bölgeleri

olduğunu öne sürmüştür. Bu klasik jeopolitik yaklaşımlar, devletlerin dış politikalarını belirleyen mekânsal faktörleri ön plana çıkarır.

Eleştirel jeopolitik, coğrafyayı basit bir fiziksel arka plan olarak görmeyip, coğrafi algının politik aktörler tarafından nasıl üretildiğini, söylemler yoluyla nasıl meşrulaştırıldığını ve jeopolitik stratejilerin bu söylemler aracılığıyla toplumsal kabul kazandığını analiz eder. Bu bakış açısı, devletlerin mekânı nötr bir kategori olarak değil, değişken çıkarlar, algılar ve kimlikler çerçevesinde kurgulanan bir yapı olarak ele aldığını ortaya koyar. Böylece, jeopolitik sadece doğal kaynaklar, stratejik geçiş yolları veya askeri üsler gibi fiziksel unsurlara dayanan bir “gerçeklik” değil, aynı zamanda ulusal mitler, tarihsel anlatılar, medya söylemleri ve akademik çalışmalar aracılığıyla inşa edilen bir algısal çerçevedir.

Jeopolitik kavramsal çerçeve, sabit ve durağan bir yaklaşım olmaktan çıkarak, tarihsel, kültürel, ekonomik ve ideolojik dinamikleri dikkate alan, karmaşık ve çok boyutlu bir inceleme alanı haline gelmiştir. Bu sayede jeopolitik, devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarının anlaşılmasında kritik bir anahtar sunar.

2.1 Geleneksel yaklaşımlar

Sosyal bilimlerdeki pek çok terim ve kavram gibi, İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellén’e (1864-1922) kadar uzanan jeopolitik terimi net ve üzerinde uzlaşmış bir tanıma sahip değildir. Jeopolitik, tarihsel olarak yüklü olduğu ve jeodeterminist tahakküm ideolojileriyle ilişkilendirildiği için uluslararası ilişkiler araştırmalarının büyük bölümünde hala kaçınılan bir terimdir.

Nasyonal Sosyalistlerin, Friedrich Ratzel (1844-1904) ve Karl Haushofer (1869-1946) gibi jeopolitikçilerin mekânsal ideolojisinde jeopolitik terimi, özellikle doğuya doğru toprak genişlemesi yoluyla ‘yaşam alanı’ kazanılması anlamına gelmektedir (Wegge ve Keil 2018). Jeopolitik terimi sadece dolaylı olarak ve üzerinde düşünülmeden kullanıldığında, tarihsel çatışma çağrışımlarını ve diğer aktörler pahasına toprak kazanımı için mücadeleyi çağrıştırmaktadır. Arktik araştırmalarının büyük bir kısmı jeopolitik terimine geniş ölçüde yer verirken, bu terimin ve temellerinin açık bir şekilde incelenmesi hala eksiktir. Öncelikle tek bir jeopolitik olmadığını ve kavramın onlarca yıllık söylemden ve son jeopolitik araştırma dalgasından sonra bile net bir tanımından kaçınılmaktadır.

Jeopolitik uluslararası ilişkilerde özellikle de neorealizm ve siyasi coğrafyanın içinden çeşitli gelenek ve yaklaşımları tek bir çatı altında birleştiren bir düşünce bütünü olarak anlaşılmalıdır. Nihayetinde jeopolitik kavramı coğrafi belirleyiciler ve devlet eylemi arasındaki bağlantıya indirgenerek yaygın bir şekilde eksik tanımlanmasıyla siyasi eylemi daha fazla tanımlamaksızın coğrafyayı bölgesel bir bağlama yerleştirerek dış politikayı ideolojileştirme suçlamasına maruz kalmaktadır. Bu çerçevede, tüm (dış) politika aynı zamanda jeopolitiktir, çünkü devlet eylemi zaman ve mekândan bağlantısız değildir ve bunlar gizli değişkenler olarak her yerde mevcuttur (Limon, 2020a).

Dolayısıyla, jeopolitik, coğrafi değişkenler ile aktörlerin siyasi eylemleri arasındaki nedensel bağlantıları ve etki yönünü açıkça ortaya koymadan, basitçe “uluslararası ilişkilerin mekansal veya coğrafi bir perspektiften analizi” olarak anlaşılırsa, jeopolitikteki jeo ön eki yanıltıcıdır (Parker 1998, s. 5). Bu çerçevede, jeopolitik kavramı, uygulamasına bağlı olarak, bir teori ekolünden çok, bir dış politika stratejisi veya devlet eylemlerini coğrafi belirleyiciler bağlamında analiz etmeye yönelik bir yöntemdir.

Aslında günümüzün neoklasik jeopolitiği kendisini Halford Mackinder (1861-1947), Alfred Thayer Mahan (1840-1914) ve Nicholas Spykman (1893-1943) gibi ideolojik öncülerinde pek ayıramamaktadır (Şener, 2017). Bunun yerine, onların yaklaşımlarını ontolojik ve epistemolojik olarak günümüzün yapısal uluslararası politika gerçeklerine eleştirel olmayan bir şekilde değişen sosyal, ekonomik, kültürel, tarihi ve siyasi bağlamları dikkate almaksızın aktarmaktadırlar (Antrim 2010; Mackinder 1904). Çalışmaları genel olarak organik devlet merkeziliği, jeodeterminizm ve politik gerçekçiliğin temel varsayımlarına dayanmaktaydı. Neoklasik jeopolitik, askeri-stratejik imalara sahip Neorealist uluslararası ilişkiler düşünce ekolününün bir uzantısı olarak değerlendirilebilir (Helmig 2007, s. 31).

2.2 Eleştirel yaklaşımlar

1980'lerden bu yana siyasi coğrafya ve uluslararası ilişkilerde neoklasik jeopolitiğe, dış politikada ulusal çıkarları meşrulaştırmak için kullanılan devlet merkeziliğe, jeodeterminizm ve siyasi realizmin temel teorik varsayımlarını sorgulayan bir akım gelişmiştir. Ortaya çıkan çeşitli metodolojik ekoller “eleştirel jeopolitik” kolektif terimi altında özetlenebilir. Jeopolitik değerlendirmelerin aktörlerin söylemlerinde dilsel olarak nasıl inşa edildiği, siyasi alanların coğrafi bölgeselleştirmeler ve sınırlar şeklinde nasıl tasarlandığı ve söylemsel kavramların daha sonra siyasal etkinlik olarak nasıl ortaya koyulduklarını anlamaya çalışmaktadırlar (Albert vd. 2003, s. 515). Başka bir ifadeyle, eleştirel jeopolitik, mekanın söylemsel üretiminin dış politika eylemi için nasıl belirleyici bir etki faktörü olduğunu analiz ederek, neoklasik jeopolitiğin mekanın dış politika eylemi için belirleyici bir etki faktörü olduğu varsayımından uzaklaşmaktadır. Eleştirel jeopolitiğin sınırlar veya kaynaklar üzerindeki çatışmaların gerçekleşme olasılığını hiçbir şekilde dışlamadığını belirtmek gerekir.

Eleştirel jeopolitiğe göre gerçeklik verili değil sosyal kültürel ve politik bakımdan toplumsal olarak inşa edilmiştir (Küçük, 2023). Coğrafi gerçeklerden öte jeopolitik temsiller ile ilgilenirken, söylemlerin dünyayı tanımladığını ve şekillendirdiği öne sürerler (Ó Tuathail ve Agnew, 1992, s. 190). Dolayısıyla coğrafya tarihsel ve sosyal bir söylemdir. Jeopolitik ise resmi politika yapıcılarının uluslararası siyaseti mekansallaştırdığı söylemsel inşa sürecidir (Ó Tuathail ve Agnew, 1992, s. 190-92). Neoklasik jeopolitik coğrafi faktörlere ve maddi özelliklere odaklanırken eleştirel jeopolitik için bunların temsili niteliklerinin uzmanlar, düşünce kuruluşları, toplum ve medya veya hükümet uygulamaları tarafından dış politika tavsiyelerinde siyasi araç olarak kullanılma şekilleridir (Ó Tuathail ve Agnew 1992). Eleştirel jeopolitiğin savunucuları, mekânsal kavramların dil aracılığıyla yeniden yaratılabileceği ve bununla bağlantılı siyasi sonuçlara işaret etmektedir.

3. Geleneksel Yaklaşımlar: Birinci ve İkinci Nesil Arktik Jeopolitiği

Arktik jeopolitiğini tam olarak tanımlamak zor olduğu kadar bu konudaki tartışmalarda homojen değildir. Kabaca söylemek gerekirse, son on yılda Arktik araştırmalarında iki nesil neoklasik jeopolitik düşünce tanımlanabilir: Birincisi 2008-2013 yılları arasında, potansiyel toprak ve kaynak iddialarının bir sonucu olarak doğrudan, bölge içi bir çatışma senaryosunun ana hatlarını çizen ilk aşamadır. İkincisi ise 2014 baharından bu yana, çevresel ve küresel gelişmelerin Arktik devletleri arasındaki iş birliği üzerindeki dolaylı etkisini vurgulayan ikinci aşamadır (Knecht 2015).

Jeopolitik analizin üç ana temel varsayımı her iki jenerasyonda aynı olsa da formüle ettikleri neden-sonuç ilişkileri taban tabana zıttır. Teorik bir ekolden ziyade stratejik veya analitik bir kavram olarak metodolojik kullanımına paralel olarak, Arktik çalışmalarındaki “jeopolitik dönüşün” kökeni de akademik söylemden ziyade popüler bilim literatüründe ve dış politika çevreleriyle ilgili dergilerdeki bir dizi yayında bulunabilir. Foreign Affairs’de 2008 baharında yayınlanan bir makalede yazar Scott G. Borgerson, bölgenin ekonomik potansiyelinin, mülkiyet ve hak sahipliğinin net olmadığı, büyük ölçüde düzenlenmemiş bir alanda, Arktik devletlerinin ulusal çıkarlarını korumak ve uygulamak için askeri yollara başvurabileceği “zehirli bir duruma” dönüştüğü uyarısında bulunmuştur. Borgerson’a göre, rekabet halindeki mülkiyet iddialarını çözüme kavuşturacak diplomatik çözümler bulunmazsa, “bölgenin kaynakları için silahlı ve sınırsız bir yarış patlak verebilir” ifadesini kullanmıştır (Borgerson 2008, s. 65). Borgerson’un Yaklaşan Anarşi alt başlığı ise Borgerson’un anarşiyi neorealizm anlamında uluslararası düzenin belirleyici yapısal bir özelliği olarak değil, aslında Arktik devletlerinin dış politikasında bir yöntem olarak gördüğünü göstermektedir.

Friedrich Ratzel’in tanımladığı gibi büyüyen bir devlet organizması biyolojik anlamda Arktik’i “kendi ulusal topraklarına dahil etmeye” çalışmışlardır (Matz 2010, s. 27). Bir kuzey çatışma senaryosunun abartılı tasviri Arktik’nun ve öneminin uluslararası siyasetin gündemine girmesine kesinlikle yardımcı olmuş olsa da bölgedeki siyasi gelişmelere ilişkin önceki analizlerde öngörülen savaş henüz gerçekleşmemiştir.

Jeopolitik araştırmaların bu ilk nesli, çevresel değişiklikler, kaynak yatakları ve toprak talepleri gibi üç bileşeni birbiriyle ilişkilendirdiği bir çatışma senaryosu geliştirmiştir. Bu üç bileşen hiçbir şekilde bağımsız olarak anlaşılmamalıdır. Ancak bütünlüğü ve etkileşimi içinde jeopolitik paradigmanın ortaya çıkması için kurucu olan dinamik üçgenin parçasıdır. Bu anlayış her zaman net görünmemektedir. Örneğin kimi yazarlar jeopolitik kavramını bu üçgenin çok farklı yönleriyle ilişkilendirmekte ve “geopolitics of climate change” (Zellen 2009), “geopolitics of Arctic melt” (Ebinger ve Zambetakis 2009), “geopolitics of Arctic oil” (Hough 2012) ya da “Geopolitics and the northern sea route”nden (Blunden 2012) bahsetmektedir. Ancak jeopolitik araştırmaların artmasını tetikleyen her üç unsur da 2007’den itibaren eř zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Sonrasında ABD Ulusal Kar ve Buz Veri Merkezi’nin (NSIDC) Eylül 2007’de Arktik deniz buzu örtüsünde 1979’da uydu kayıtlarının başlamasından bu yana yeni bir rekor düşüklük kaydetmesi olmuştur (National Snow and Ice Data Center, 2007).

U.S. Geological Survey (USGS), dünyanın keşfedilmemiş petrolünün %13’ünün ve keşfedilmemiş gaz yataklarının %30’unun Arktik sularında olduğunun düşünöldüğü bir tahmin yayınlamıştır (Bird vd. 2008). Ancak, 2007 yılında Rusya’nın jeolojik araştırmalarının yanı sıra Arktik Okyanusu deniz tabanına titanyumdan yapılmış bir Rus bayrağı dikilene kadar bu çerçeve faktörler kamuoyunun geniş çaplı ilgisini çekmemiştir. Bu eylem hem medyada hem de Batılı politikacılar tarafından Arktik için yaklaşan bir rekabetin başlangıcı olarak yorumlanmıştır. Bu rekabetin amacı artık Arktik’te mümkün olan en kısa sürede kendi egemenlik iddialarını ortaya koymak ve bunları diğer komşu devletlerin iddialarına karşı askeri araçlar da dahil olmak üzere her türlü yolla savunmaktır.

Ağustos 2007’deki Rus keşif gezisinin tarihi önemi Arktik ve Antarktik Araştırmalar Devlet Enstitüsü sözcüsü Sergei Balyasnikov tarafından neredeyse kırk yıl önceki ABD bayrağının Ay’a dikilmesiyle karşılaştırılmıştır (Spiegel Online 2007). Kanada Dışışleri Bakanı Peter MacKay, Rusya’nın eylemine şu sözlerle tepki göstermiştir: “15. yüzyılda değiliz. Dünyayı dolaşıp, yere bayrak dikip bu bölgede hak iddia ediyoruz” diyemezsiniz.” (Chivers 2007) Arktik’te yalnızca jeolojik veri toplamaya yönelik bilimsel bir keşif gezisi olabileceği ve uluslararası sulara bayrak dikmenin herhangi bir yasal hak iddiasını haklı çıkarmayacağı göz önünde bulundurulduğunda bu eylemin provokatif olduğu düşünölebilir.

İlk nesil Neoklasik jeopolitiğin odağında öncelikle potansiyel sınır anlaşmazlıklarına, Arktik’nun alt bölgelerinin statüsüne ilişkin belirsizlikler ve 200 deniz mil’lik Münhasır Ekonomik Bölge’nin ötesinde kıta sahanlığının dış sınırının tanımlanmasına ilişkin bulunmaktadır. Kıta Sahanlığı Sınır Komisyonu’na sunulmayı bekleyen bu iddialar bölgedeki ciddi toprak çatışması potansiyelini barındırmaktadır ve bunların çözümü ikili veya çok taraflı müzakereler çerçevesinde uzun yıllar alacaktır.

Arktik okyanusun sınırlarının büyük çoğunluğu halihazırda belirlenmiş durumdadır. ABD’nin Kanada ve Rusya ile olan deniz sınırları ve Grönland’ın kuzeybatısı ile Kanada’nın Ellesmere Adası arasındaki Kennedy Kanalı’nda bulunan Hans Adası örneğinde sınırın seyri henüz yasalarla net bir şekilde düzenlenmemiştir. Buna Kanada’nın BMDHS kapsamında iç sular olarak gördüğü ABD ve AB gibi diğer aktörlerin ise transit geçiş hakkına sahip bir deniz yolu olarak kabul ettiği Kuzeybatı Geçidi’nin belirsiz statüsü de eklenmektedir. ABD ile Rusya arasında Bering Denizi’ndeki deniz sınırına ilişkin 1990 tarihli anlaşmaya bugün her iki taraf da saygı duysa da bu anlaşma Sovyetler Birliği’nin dağılmasından kısa bir süre önce imzalanmış ve Rusya tarafından yasal halefi olarak hiçbir zaman onaylanmamıştır. ABD ile Kanada arasında Beaufort Denizi’ndeki deniz sınırı bugün hala tartışmalıdır.

Bazı açık statü ve hukuki sorunlara rağmen bir dizi faktör Arktik’te yeni bir çatışma veya bölgedeki devletlerarası gerginliklerin artmasına engel teşkil etmektedir. Arktik sularında olduğu düşünölen petrol/gaz yataklarının %90’ının tahminen beş kıyıdaş devletin ulusal karasularında ve sorumluluğundadır. Arktik’e kıyısı olan hiçbir devlet bu bağlamda başka bir kıyıdaş devletin egemenliğini ya da toprak bütünlüğünü sorgulamamıştır. Bunun yerine 2008’de Arktik’e kıyısı olan beş devlet (A5), Ilulissat Deklarasyonu adlı ortak bir deklarasyonda, olası çakişan hak taleplerinin düzenli bir şekilde çözüme kavuşturulması için uluslararası deniz hukukunun tek başına belirleyici olduğunu vurgulamışlardır

(Ilulissat Deklarasyonu 2008). Bu temelde hareket edilerek “Barents Denizi ve Arktik Okyanusu’nda istikrarın sağlanmasına ve iş birliği güçlendirilmesine katkıda bulunma arzusuyla” (Norveç Krallığı ve Rusya Federasyonu 2010); Rusya ve Norveç arasında 40 yılı aşkın bir anlaşmazlıktan sonra Eylül 2010’da ortak deniz sınırlarının rotası konusunda diplomatik bir anlaşmayla sorunlar çözüme kavuşturulmuştur (Moe vd. 2011).

Birinci nesil jeopolitiğin öngördüğü çatışma belirli bir mantık çerçevesinde değerlendirilmesine ve etkisini kaybetmesine rağmen Arktik bölgesi jeopolitik araştırmalar için bir projeksiyon alanı olarak uluslararası ilişkilerdeki önemini neredeyse hiç kaybetmemiştir. Aksine Arktik araştırmalarında ilk neslin neden-sonuç ilişkisini tersine çeviren ikinci nesil neoklasik jeopolitik düşünce gelişmiştir. İlk kuşak çatışma potansiyelini öncelikle bölge içinde görüp bunun küresel siyasi düzen üzerindeki etkisinden korkarken, ikinci kuşak uluslararası gelişmelere ve çatışma hatlarına odaklanmakta ve bunun Arktik ilişkileri açısından sonuçlarını çıkarmaktadır (Rahbek-Clemmensen 2017). Çatışmaların Arktik’e yayılma tehlikesi Ukrayna krizinin başlangıcından ve Kırım yarımadasının Rusya tarafından ilhak edilmesinden bu yana defalarca dile getirilmiştir.

Böyle bir yayılma teorik olarak coğrafi, işlevsel ve kurumsal olarak üç mekanizma ile gerçekleşebilir. Coğrafi yayılda şiddet sınır ötesine kayacak ve komşu bölgelerinde bu çatışmalara katılmasına zemin hazırlayacaktır. Örneğin Rusya-Ukrayna savaşının başlamasıyla bölge ülkelerinin güvenlik ihtiyacı daha fazla hissedilmeye başlamıştır. İsveç ve Finlandiya gibi ülkeler kendi kamuoylarında tartışmalı olan NATO üyeliğine Rusya’nın saldırganlığı karşısında sıcak bakmışlardır. Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya gibi halihazırda ittifaka dahil olan ülkeler de Avrupa’nın doğu kanadına ilave NATO birliklerinin konuşlandırılması çağrısında bulundular.

İşlevsel bir yayılda ise devletlerarasındaki siyasi ilişkileri daha geniş anlamda etkileyecektir. Bu yalnızca güvenlik politikası alanıyla sınırlı olabileceği gibi bunun ötesinde de olabilir. Ukrayna krizinde olduğu gibi ABD, Kanada ve AB tarafından Rusya’ya yapılan uluslararası yaptırımlara yol açabilir. Fransa’nın Eylül 2014’te Mistral sınıfı iki helikopter gemisinin Rusya’ya teslimine ilişkin sözleşmeyi iptal etme kararı da Rusya’nın Ukrayna’daki eylemlerinin doğrudan bir sonucudur (Spiegel Online, 2014)

Kurumsal bir yayılda ise üyeleri arasında Baltık devletlerinin yanı sıra Rusya ve Avrupa Komisyonu’nun da bulunduğu Baltık Denizi Devletleri Konseyi’nde olduğu gibi ortak örgütlerdeki siyasi işbirliğinin geçici olarak kesintiye uğraması hatta askıya alınması anlamına gelebilir. 2014 Haziran’ında Finlandiya’da Turku’da yapılması planlanan son zirvesinin iptal edilmesinden bu yana, Mart 2018 itibarıyla bu forumda hiçbir üst düzey bakanlar toplantısı yapılmamıştır.

Arktik’te korkulan senaryolar şu ana kadar büyük ölçüde gerçekleşmemiştir. Ne çatışma hatları kuzeye doğru kaymış, ne diğer politika alanlarındaki devletlerarası ilişkiler belirgin bir şekilde etkilenmiş ne de Arktik Konseyi’ndeki işbirliği olumsuz etkilenmiştir. Sonuç olarak Arktik işbirliği bölge içi çatışma potansiyelinden veya bölge dışı yayılma dinamiklerinden nispeten etkilenmemiştir. Aksine, 2011’den bu yana arama ve kurtarma, petrol kirliliği ve bilimsel işbirliği alanlarında imzalanan bir dizi yasal olarak bağlayıcı anlaşmanın da gösterdiği gibi bölgesel düzen her zamankinden daha istikrarlı bir şekilde sürmektedir.

Arktik’te ilişkiler kamuoyunda bilinen itibarından çok daha iyidir ve Arktik’in yalnızca belirli siyasi çıkarlara hizmet etmek veya belirli davranış ve düşünce biçimlerini haklı çıkarmak için bir çatışma alanı olarak inşa edildiğine dair bazı kanıtlar vardır. Ancak kimi çatışma alanlarının da inşa edildiğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Örneğin Ukrayna krizinin Arktik’e etkisi olmuş ve Arktik’te iş birliğine ilişkin genel olumlu havanın bir miktar gölgelenmesine neden olmuştur. Ukrayna krizi nedeniyle ABD ve AB tarafından Rusya’ya uygulanan yaptırımlar, Rosneft ile Amerikan petrol şirketi ExxonMobil arasında Güney Kara Denizi’nde ve Rosneft ile İtalyan şirketi Eni arasında Rusya’nın Barents Denizi ve Karadeniz’de olmak üzere, Rusya’nın açık deniz üretim ve arama alanındaki bazı ortak girişimlerini

etkilemiştir. Rosneft ve Norveçli enerji şirketi Statoil arasında Barents Denizi ve Okhotsk Denizi'nde işbirliği etkilendiği gibi GazpromNeft ve Royal Dutch Shell arasında ise Çukç Denizi, Doğu Sibiry Denizi ve Pechora Denizi'nde ilişkiler etkileneştir. Barents Denizi ve Norveç Denizi'nde ABD, Norveç ve Rus donanmaları arasında 2004 yılından bu yana her iki yılda bir (2008 yılından bu yana Norveç ile birlikte) gerçekleştirilen "Northern Eagle" Kuzey Kartalı ve Fransa, İngiltere, Rusya ve ABD arasında gerçekleştirilen "FRUKUS" ortak askeri tatbikatlarına 2014 baharında son verilmiştir.

Devam eden Rusya-Ukrayna savaşı, 21. yüzyılın en büyük jeopolitik krizlerinden biri olarak uluslararası düzeni ve güç dengelerini derinden etkilemiştir. 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik geniş çaplı işgali, yalnızca iki ülke arasındaki çatışmalarla sınırlı kalmayıp, küresel çapta siyasi, ekonomik ve askeri sonuçlar doğurmuştur. Bu savaş, Batı ile Rusya arasında uzun süredir var olan gerilimleri artırmış, enerji politikalarından askeri ittifaklara kadar birçok alanda değişimlere yol açmıştır.

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, NATO'nun ve Batı ittifaklarının güçlenmesine yol açtığı gibi savaşın başlamasıyla birlikte, Batılı ülkeler Ukrayna'ya ekonomik ve askeri destek sağlama konusunda hızlıca birleşmelerine neden olmuştur. Özellikle, NATO üyesi olmayan İsveç ve Finlandiya, Rus tehdidine karşı güvenliklerini artırmak amacıyla NATO'ya katılma sürecini başlattılar. Bu, Avrupa'da ittifakın genişlemesi açısından büyük bir adım olmuş ve Rusya'nın Batı'daki jeopolitik nüfuzunu zayıflatmıştır. Rusya'nın saldırısı, Ukrayna'nın Avrupa Birliği ve NATO'ya entegrasyon sürecini hızlandırmıştır. Bu da, Doğu Avrupa'da Rusya'nın jeopolitik etki alanının daralmasına katkıda bulunmuştur

4. Eleştirel Jeopolitik ve Arktik

Eleştirel jeopolitik perspektifinden bakıldığında hangi mekânsal kurguların kimin için ve ne amaçla yaratılacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 2009 tarihli Kanada Arktik Stratejisi'nin "Kuzeyimiz, Mirasımız, Geleceğimiz" başlıklı, Arktik'in yalnızca Kanada'ya ait olduğunu, her zaman Kanada'ya ait olduğunu ve her zaman Kanada'ya ait olması gerektiğini öne sürmektedir.

Neoklasik jeopolitikçiler Kanada Arktik Stratejisi'ni öncelikle dış politika eylemi için yol gösterici bir belge ve dolayısıyla Danimarka veya Rusya gibi rakip iddiaları olan diğer Arktik devletlerine bir mesaj olarak görecektir. Eleştirel jeopolitikçiler ise bu stratejiyi dış politika eylemini meşrulaştırma girişimi olarak görecektir ve buna bağlı olarak hedef kitleyi de siyasi eylem için henüz mevcut olmayan ulusal aktörleri de kapsayacak şekilde genişleteceklerdir.

Eleştirel jeopolitik Arktik araştırmaları Arktik'e dair imajlar yaratan en az dört çerçeve belirlemiştir. Bunlar, doğal kaynak sınırı olarak Arktik, büyük güçler arasında çatışma bölgesi olarak Arktik, yerli halkların tehlike altındaki anavatanı olarak Arktik ve benzersiz, hassas ve tehdit altındaki bir ekosistem olarak Arktik'tir. Bu çerçeveler birbirleriyle tamamen uyumludur; Arktik aynı anda bir kaynak alanı, bir temas bölgesi, bir anavatan ve bir ekosistemdir.

Bu bakış, Arktik'in bu bölgedeki insanların yaşamlarının ve faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu dışlar. Yerli halklardan bahsedildiğinde, küreselleşme, küresel ısınma ve kaynak geliştirme tehditleri altında geleneklerini sürdürmeye çalışan veya kendi kaderlerini tayin etme sorunlarıyla mücadele eden insanlar olarak yazılırlar. Bunlar, elbette, kritik konular. Ve doğru, avcılık, balıkçılık ve ren geyiği yetiştiriciliği birçok yerli halk için hayati öneme sahip faaliyetler olarak kalmaya devam ediyor; ancak Arktik'teki insan yaşamı çeşitlidir ve giderek daha da çeşitlenmektedir (Limon, 2020a).

Arktik istisnacılığı anlatısının önemli bir parçası, bölgedeki yerli halkların yönetimdeki rolüdür. Arktik Konseyi, yerli halkların bu benzersiz ve önemli rolünü kabul ederek yerli halk örgütleri için kalıcı katılımcı statüsü oluşturmuştur. Bu katılım, Arktik yönetimini özel kılan ve kapsayıcı, uzlaşıya dayalı bir iş birliği için bir adım olarak görülmektedir. Haftalık deniz buzunun genişliği ve kalınlığı, hızla eriyen donmuş toprak, bölgenin kaynak potansiyeli, yeni deniz rotalarının açılması ve olası jeopolitik gerginlikler

hakkında hikayeler medyada sıklıkla yer alır (Limon, 2020b). Başlıklar ve beraberindeki raporlar genellikle Arktik Okyanusu'na kıyısı olan beş devletin deneyimlerine dayanır veya Çin, Hindistan, Singapur, Güney Kore ve Japonya gibi ülkelerin Arktik odaklı hedeflerine odaklanır. Deniz buzu geri çekildikçe, Arktik ve Arktik dışı devletlerin daha fazla erişim arayışı içinde olduğu kanaati yaygındır. Kıta sahanlıklarının mülkiyeti, doğal kaynakları kullanma konusunda kimin egemen haklara sahip olacağını belirler. Kanada, Danimarka ve Rusya, coğrafi yakınlıkları nedeniyle avantajlıdır.

5. Sonuç

İnsan, coğrafya, zaman ve devlet etkileşimi üzerine kurulu olan jeopolitiğin, coğrafyanın siyasetle ilişkilendirilmesi ve bir analiz yöntemi olarak kullanılması ile ilgili oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Klasik jeopolitikten başlayarak eleştirel jeopolitiğe kadar oldukça farklı analiz yöntemleri geliştirilmiştir.

Arktik bağlamında jeopolitik tartışmalar devam etmektedir. Bölgenin jeopolitik olarak tahlil edilmesinde siyasetin coğrafyası ile coğrafyanın siyaseti arasında önemli yaklaşımlar bulunmaktadır. Klasik ve Neorealist yaklaşımlar jeopolitik yaklaşımların sorunların tahlil edilmesinde yetersiz kaldığı ve 1980'li yıllardan sonra eleştirel jeopolitiğin önceki jeopolitik akımlara eleştiri getirdiği ve kendini farklı bir yere konumlandığı görülmektedir.

Arktik bölgesinde - klasik jeopolitikçilerin öne sürdüğü gibi- gelecekte güç mücadelesinin gerçekleşeceği öngörüsü pek hayat bulmamıştır. Kıyıdaş devletler kendi aralarındaki çözümü işbirliği, anlaşmalar ve kurumsallaşma yoluyla çözmeye çalışmışlardır. Ancak kimi bölgesel çatışmalardan da etlenmedikleri söylenememektedir.

Klasik ve Neoklasik jeopolitiğin Arktik'teki gelişmeleri açıklamada yetersiz kaldığı eleştirisiyle Eleştirel jeopolitik kendi varsayımlarını tartışmaya açmıştır. Eleştirel jeopolitiğe göre gerçekliğin verili olmadığı ve söylemlerle gerçekliğin inşa edildiği ileri sürülmektedir. Bu yaklaşım kimi örneklerle de desteklenerek kendine uluslararası ilişkiler yazınında kendisine yer bulmuştur.

Kaynakça

- Agnew, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning world politics*. Routledge.
- Agnew, J., & Corbridge, S. (1995). *Mastering space: Hegemony, territory and international political economy*. Routledge.
- Albert, M., Reuber, P. & Wolkersdorfer, G. (2003). Kritische geopolitik. S. Schieder & M. Spindler (Hrsg.), *Theorien der Internationalen Beziehungen* içinde(s. 505–530). Opladen: Leske+Budrich.
- Antrim, C. L. (2010). The next geographical pivot: The Russian Arctic in the twenty-first century, *Naval War College Review*, 63(3), 15–37.
- Bird, K. J., Charpentier, R. R., Gautier, D. L., Houseknecht, D. W., Klett T. R., Pitman, J. K., Moore, T. E., Schenk C. J., Tennyson M. E. & Wandrey, C. J.(2008). *Circum-Arctic resource appraisal: Estimates of undiscovered oil and gas north of the Arctic circle*. U.S. Geological Survey. <https://pubs.usgs.gov/fs/2008/3049/fs2008-3049.pdf> Erişim 17.08.2024
- Blunden, M. (2012). Geopolitics and the northern sea route. *International Affairs*, 88(1), 115–129.
- Borgerson, S. G. (2008). Arctic meltdown: The economic and security implications of global warming. *Foreign Affairs*, 87(2), 63–77.
- Chivers, C. J. (2007, 3 August). *Russians plant flag on the Arctic Seabed*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2007/08/03/world/europe/03arctic.html>.
- Ebinger, C. K., & Zambetakis, E. (2009). The geopolitics of Arctic melt. *International Affairs*, 85(6), 1215–1232.
- Flint, C. (2017). *Introduction to geopolitics* (3. baskı). Routledge.
- Flint, C., & Taylor, P.J. (2018). *Political geography: World-economy, nation-state and locality*. Routledge.
- Gorbatschow, M. (1987). *Speech in Murmansk at the ceremonial meeting on the occasion of the presentation of the order of Lenin and the gold Star to the City of Murmansk*. BarentsInfo https://www.barentsinfo.fi/docs/Gorbachev_speech.pdf.

- Helmig, J. (2007). Geopolitik – annäherung an ein schwieriges konzept. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 20–37.
- Hough, P. (2012). Worth the energy? The geopolitics of Arctic oil. *Central European Journal of International & Security Studies*, 6(2), 65–80.
- Ilulissat-Deklaration.(2008). <https://arcticportal.org/images/stories/pdf/Ilulissat-declaration.pdf>
- Knecht, S. (2015). Die Mär vom Kalten Krieg: Wie geopolitische paradigmene in den Internationalen Beziehungen des Arktisraums (re)produziert werden. *S+F Sicherheit und Frieden*, 33(3), 121–126.
- Küçük, M.N.,(2023). Eleştirel jeopolitik ve uluslararası ilişkiler disiplini: Mekânsallık, söylem ve iktidar. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*.11(Özel Sayı), 163–187. <https://doi.org/10.14782/marmarasbd.1371987>
- Limon, O. (2020a). Arktika jeopolitiği-1: *Jeopolitik durum, küresel iklim değişikliği ve yeni enerji havzaları*. Efe Akademi Yayınevi.
- Limon, O. (2020b). Arktika jeopolitiği-2: *Sorunlar ve anlaşmazlıklar, bölge ve bölge dışı aktörlerin stratejileri*. Efe Akademi Yayınevi.
- Limon, O., & Gürdal Limon, E. (2023). Arktik güvenliğini yeniden düşünmek: Değişimler ve zorluklar. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 12(2), 223-248.
- Mackinder, H. J. (1904). The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*, 23(4), 421–437.
- Matz, O. (2010). Arktische Fronten. *Blätter für Deutsche und Internationale Politik*, 9, 27–31.
- Moe, A., Fjærtoft, D., Overland, I. (2011). Space and timing: Why was the Barents Sea delimitation dispute resolved in 2010? *Polar Geography*, 34(3), 145–162.
- National Snow and Ice Data Center.(2007, 1 Ekim).*Arctic Sea Ice shatters all previous record lows*, <https://nsidc.org/news-analyses/news-stories/arctic-sea-ice-shatters-all-previous-record-lows>.
- Ó Tuathail, G. (1996). *Critical geopolitics: The politics of writing global space*. Routledge.
- Ó Tuathail, G., Dalby, S., & Routledge, P. (Ed.). (1998). *The Geopolitics Reader*. Routledge.
- Parker, G. (1985). *Western geopolitical thought in the twentieth century*. St. Martin's Press.
- Parker, G. (1998). *Geopolitics: Past, present, and future*. Pinter.
- Rahbek-Clemmensen, J. (2017). The Ukraine crisis moves north: Is Arctic conflict spill-over driven by material interests? *Polar Record*, 53(1), 1–15.
- Sharp, J. (1993). Publishing American identity: Popular geopolitics, myth and the reader's digest. *Political Geography*,12(6), 491-503.
- Spykman, N. J. (1942). *America's strategy in world politics: The United States and the balance of power*. Harcourt, Brace & Co.
- Spiegel Online. (2007). Russen setzen Fahne am Nordpol (2. August). <http://www.spiegel.de/wissenschaft/mensch/in-4261-metern-tiefe-russen-setzen-fahne-am-nordpol-a-497827.html>.
- Spiegel Online.(2014). Paris stoppt Lieferung von Helikopter-Träger an Moskau, <https://www.spiegel.de/politik/ausland/frankreich-stoppt-umstrittene-kriegsschiff-lieferung-an-moskau-a-989725.html>.
- Şener, B. (2017). *Jeopolitik, uluslararası ilişkilerde insan, devlet, coğrafya ve zaman etkileşimi üzerine bir giriş*. Barış Kitap.
- Wegge, N., Keil, K. (2018). Between classical and critical geopolitics in a changing Arctic. *Polar Geography*, 41(2), 87–106.
- Zellen, B. (2009a). *Arctic doom, Arctic boom: The geopolitics of climate change in the Arctic*. Greenwood Publishing Group.